

ساختمان واژه (۳)

تا این جا واژه‌های مرگب و مشتق را شناختیم و آموختیم که بخش مهمی از واژه‌های موردنیاز در زبان فارسی از راه مرگب‌سازی و مشتق‌سازی تأمین می‌شود.

در مورد واژه‌های غیرساده توجه به نکات زیر ضروری است.

۱) بعضی از واژه‌های غیرساده که به عنوان صفت می‌آیند، گاهی نیز به عنوان قید در جمله به کار می‌روند؛ بنابراین، در شمار صفت‌های مشترک با قیدند: ناخواسته، بی‌ادبانه، شجاعانه.

۲) مرز میان اسم و صفت در واژه‌های غیرساده گاهی مبهم است. در واقع، برخی از واژه‌های حاصل را می‌توان اسم یا صفت دانست؛ مثل: زرگر، آموزگار، دانشجو. این موضوع حتی در مورد پاره‌ای از واژه‌های ساده نیز صدق می‌کند، واژه‌های ساده‌ی «مسلمان و مرد» از این قبیل هستند. برای تشخیص دقیق نوع کلمه، باید به کاربرد آن در جمله توجه کرد.

۳) واژه‌های غیرساده‌ی فارسی تنها به آنچه در این درس‌ها آمده محدود نمی‌شوند اما در این جا از آوردن نمونه‌هایی از وندهای تاریخی و وندهای غیرفعال و کم‌کاربرد خودداری شده است.

بخش دیگری از واژه‌های غیرساده، واژه‌های مشتق مرکب‌اند که معمولاً به دو شکل کلی زیر می‌آیند:

(۱) اگر به واژه‌های مرکب، وند افزوده شود، به واژه‌ی مشتق-مرکب تبدیل خواهند شد: جوان مرد ← ناجوان مرد

(۲) اگر به واژه‌ی مشتق، یک تکواژ آزاد اضافه شود، آن نیز به واژه‌ی مشتق-مرکب تبدیل خواهد شد: دانش + جو ← دانشجو

ساختمان برخی از واژه‌های مشتق-مرکب چنین است:

(۱) وند + صفت مرکب ← صفت: ناجوان مرد، ناخودآگاه، ناخوشایند

(۲) صفت مرکب/مرکب - مشتق + وند ← اسم:

کارشناسی، کارآموزی، خودخواهی، کتاب‌فروشی،

دانش‌پژوهی، دانشجویی، زیاده‌خواهی

(۳) اسم + بن + وند ← اسم: اسم‌نویسی، دست‌بوسی، آشتی‌کنان،

آینه‌بندان، سربازگیری

(۴) بن + وند + بن ← صفت: دانشجو، دانش‌آموز، دانش‌پژوه

(۵) بن + وند + بن ← اسم: داد و ستد، خرید و فروش، زد و خورد،

زد و بند، نشست و برخاست، گفت و گو،

پخت و پز، دید و بازدید، گیرودار،

خواب و خور، رفت و آمد، گفت و شنید،

پرس و جو

فعالیت

اسم‌های غیرساده‌ی شماره‌ی ۵ سه نوع‌اند. درباره‌ی ساختمان آن‌ها گفت‌وگو کنید.

(۶) صفت + اسم + وند ← اسم/صفت/قید: هزار تومانی، دویستی، یک‌طرفه،

شش‌ماهه، یک‌شبه، هرروزه، هر ساله، هیچ‌کاره، سه‌پایه

- ۷) اسم مشتق + اسم ← اسم : دانشسرا، دانش نامه
 ۸) اسم + وند + بن ← صفت : خدانشناس، زبان نفهم، حقوق بگیر
 ۹) اسم + وند + اسم ← اسم/قید/صفت :

سراسر، سرتاپا، دوشادوش، دست به دست،
 تخت خواب، رخت خواب، مالا مال،
 قدم به قدم، گوش به زنگ، شانه به سر،
 دست به عصا، رنگ به رنگ، کشت و کشتار،
 آموزش و پرورش، روبه رو، برابر، قلم به دست.

فعالیت

نوع دستوری واژه‌های شماره‌ی ۹ را با استفاده از ملاک‌های نحوی در جمله تعیین کنید.

یادآوری:

برخی از واژه‌های مشتق بیش از یک وند دارند :
 ناهماهنگی، ناراحتی، بی‌نظمی، ناشکیبا، نایافتنی، نخواندنی، نسنجیده، بی‌ادبی،
 هماوازی، کشتارگاه، ناشکری، دانشگاه، بی‌مسئولیتی، همکاری، ناشنوایی، ستایشگری،
 توانگری، نابینایی، ناخوانا، همراهی.

فعالیت

نوع دستوری واژه‌های مشتق بالا را تعیین کنید.

به واژه‌های زیر توجه کنید و شیوه و مراحل ساخت آن‌ها را در نظر آورید.

نادرستی، نوجوانی، دانشجویی، بی‌هویتی، دادگستری، موشکافی، ناتوانی، ناشنوایی، نوآموزی، بی‌سوادی، ناروا، هنرستانی، ندانسته، بی‌سروپایی، یخچال‌سازی، بیکاره، گرفتاری
واژه‌های بالا را باید به ترتیب زیر به عناصر سازنده تجزیه کرد :

<u>تجزیه‌ی سوم</u>	<u>تجزیه‌ی دوم</u>	<u>تجزیه‌ی نخست</u>
	نو + آموز	نوآموز + ی
	بی + سواد	بی‌سواد + ی
سر + و + پا	بی + سروپا	بی‌سروپا + ی
	بی + کار	بیکاره + ه
	بی + هویت	بی‌هویتی + ی
	داد + گستر	دادگستری + ی
	مو + شکاف	موشکافی + ی
	نا + توان	ناتوان + ی
شنو + ا	نا + شنوا	ناشنوایی + ی
	گرفت + ار	گرفتاری + ی
	هنر + ستان	هنرستانی + ی
	بی + برنامه	بی‌برنامه + گی
دان + ش	دانش + مند	دانشمندی + ی

برای مثال، واژه‌های بیکاره و دانشمندی را نمی‌توان این‌گونه تجزیه کرد :

بی + کاره

دانش + مندی

زیرا کاره و مندی هیچ‌یک کاربرد ندارند.

اما دو واژه‌ی نوجوانی و نادرستی را می‌توان به هر دو شکل زیر تجزیه کرد :

نو + جوانی

یا

نا + درستی

(۱) این تکواژ از ی میانجی + ی درست شده است.

دو گروه واژه‌های زیر را با هم مقایسه کنید.

بدر شب‌پره

بتر شپره

دو حرف «د» و «ت» در بتر به دلیل نزدیکی به هم، برای سهولت تلفظ در

یک دیگر ادغام شده‌اند. هم چنین است «ب» و «پ» در شپره. به این فرآیند

واجب «ادغام» می‌گویند. نمونه‌ی دیگر:

زودتر زوتر

خودآزمایی

۱) واژه‌های زیر را براساس ترتیب اجزای سازنده‌ی آن‌ها تا مرحله‌ی تکواژ تجزیه کنید :
ناشکری، کشتارگاه، نامردمی، بی‌سروسامانی، هم‌دردی، نسنجیده، هنرآموزی، همکاری، پرواربندی،
دل‌بستگی، ده‌تومانی، دل‌دادگان، دانشجویان.
۲) پنج واژه‌ی نخست تمرین بالا را تا مرحله‌ی واج تجزیه کنید و صامت‌ها و مصوت‌های آن‌ها را بنویسید.

- ۳) درباره‌ی یکی از موضوعات زیر، صورت جلسه‌ای تهیه کنید.
- نشست با اعضای تیم ورزشی مدرسه درباره‌ی چگونگی شرکت در مسابقات استانی
 - نشست با اعضای انجمن ادبی مدرسه درباره‌ی اجرای شب شعر
 - نشست با اعضای ستاد تربیتی دبیرستان درباره‌ی شرکت در مسابقات حفظ و قرائت قرآن
 - نشست با نمایندگان کلاس‌ها درباره‌ی چگونگی اجرای طرح شهردار مدرسه.

الهی!

به عقل آفرینان دیوانه‌ات
که آمد به شأنش فرود انما
به ساقی کوثر به شاه نجف
ز شادی به انده گریزان عشق
که هرگز نرفتند جز راه دل
سراپای من آتش طور کن
کزین تهمت هستی ام و رهان
دل زنده و جان آگاه ده

الهی به مستان میخانه‌ات
به دردی کش لجه‌ی کبریا
به درّی که عرش است او را صدف
به نور دل صبح خیزان عشق
به رندان سرمست آگاه دل
که خاکم گل از آب انگور کن
خدا را به جان خراباتیان
به میخانه‌ی وحدتم راه ده

رضی‌الدین آرتیمانی

(قرن دهم)

فهرست منابع و مآخذ

- ۱) آریان پور، امیرحسین، تدارک پژوهش‌نامه، چ دوم، تهران، ۱۳۵۰
- ۲) انوری، دکتر حسن، آیین‌نگارش، انتشارات رسام، ۲ ج، ۱۳۶۶
- ۳) احمدی گیوی، دکتر حسن، تهران، انتشارات فاطمی، ۱۳۷۴
- ۴) باطنی، محمدرضا، توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، امیرکبیر، ۱۳۶۰
- ۵) _____، زبان و تفکر، کتاب زمان، ۱۳۴۹
- ۶) _____، مسائل زبان‌شناسی نوین، انتشارات آگاه، ۱۳۵۴
- ۷) بهمینیار، احمد، املاى فارسی، پیشنهاد به فرهنگستان وقت (مقدمه‌ی لغت‌نامه‌ی دهخدا، چاپ ۱۳۳۷)
- ۸) جهانشاهی، ایرج، راهنمای نویسنده و ویراستار، تهران، شورای کتاب کودک، ۱۳۶۰
- ۹) حق‌شناس، دکتر علی‌محمد، آواشناسی، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۷۳
- ۱۰) خالری، پرویز ناتل، تاریخ زبان فارسی، ۳ ج، انتشارات علمی، ۱۳۷۱
- ۱۱) _____، دستور زبان فارسی،
- ۱۲) داودی، دکتر حسین، راهنمای درس املا و دستورالعمل تصحیح آن، انتشارات مدرسه (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی)، تهران، ۱۳۶۷
- ۱۳) ذوالفقاری، دکتر حسن، کتاب کار انشا و نگارش، جلد ۱ و ۲، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۷۵ و ۱۳۷۶
- ۱۴) ستوده، دکتر غلامرضا، مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، ۱۳۷۳
- ۱۵) سمیعی (گیلانی)، احمد، شیوه‌نامه‌ی دانش‌نامه‌ی جهان اسلام، بنیاد دایرةالمعارف اسلام، تهران، ۱۳۷۲

- ۱۶) _____، آیین نگارش، مرکز نشر دانشگاهی، ج سوم، ۱۳۶۹
- ۱۷) شریعت، محمدجواد، آیین نگارش، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۶۸
- ۱۸) شعار، دکتر جعفر، شیوه‌ی خطّ فارسی، از انتشارات شرکت انتشارات احیای کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۵
- ۱۹) صادقی، دکتر علی اشرف، درباره‌ی رسم الخطّ فارسی و التقای مصوّت‌ها (مجله‌ی زبان‌شناسی، پاییز ۶۳ و پاییز ۶۵)
- ۲۰) صادقی، دکتر علی اشرف و غلامرضا ارزنگ، دستور زبان فارسی، وزارت آموزش و پرورش، ج ۱ تا ۳، ۱۳۵۸
- ۲۱) فرشیدورد، دکتر خسرو، دستور امروز، ۱۳۴۸، تهران، صفی‌علی‌شاه
- ۲۲) ماحوزی، مهدی، گزارش نویسی، انتشارات اساطیر، تهران، ج دوم، ۱۳۶۶
- ۲۳) مشکوة‌الدینی، دکتر مهدی، دستور زبان فارسی بر پایه‌ی نظریه‌ی گفتاری، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۳
- ۲۴) _____، آموزش زبان فارسی، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۶
- ۲۵) مرکز نشر دانشگاهی، شیوه‌ی املا‌ی فارسی، تهران، ۱۳۶۰
- ۲۶) مقرّبی، دکتر مصطفی، شیوه‌ی خطّ فارسی، تهران ۱۳۴۲ (مصوّب شورای عالی فرهنگ)
- ۲۷) مرادی، نورالله، مرجع شناسی، فرهنگ معاصر، ۱۳۷۶
- ۲۸) نجفی، ابوالحسن، مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در زبان فارسی، انتشارات نیلوفر، تهران، ۱۳۷۴
- ۲۹) _____، غلط نویسیم، مرکز نشر دانشگاهی
- ۳۰) نیساری، دکتر سلیم، دستور خطّ فارسی، سازمان چاپ و انتشارات (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۴
- ۳۱) وزین‌پور، نادر، فنّ نویسندگی، مؤسسه‌ی عالی علوم ارتباطات، ۱۳۴۹
- ۳۲) یاحقی، دکتر محمدجعفر (و محمد مهدی ناصح)، راهنمای نگارش و ویرایش، مشهد، آستان قدس، ۱۳۷۳

